

nyos kereteken belül marad, és jól összeegyeztethető a vallásilag igazából közömbös, bár a kortársak szemében ezzel ellentétes mozgalmak, mint a szabadkőművesség vagy Rotary Klub iránti érdeklődésükkel.

A legnagyobb figyelmet a „főszereplő” Vilmos kapja, a legszínesebb egyéniség, akinek valóban személyes alkotása a nagy jövőre hivatott, a praktikus szükségleteket kielégítő árun kívül művészi igénnyel megformált tárgyakat is termelő üzem. A művészetről ennek ellenére kevés szó esik, a dísz tárgyak (leggyakrabban vázák) tervezése, díszítésük kialakítása leginkább olyankor kerül szóba, amikor valamelyik családtag önképzéséről, karácsonyi ajándékkészítési próbálkozásáról, ilyen irányú stúdiumokról kapunk tájékoztatást. A könyv nem művészettörténet, és szerzője meg tudja és meg meri tenni, hogy a művészeti elemzéseket, értékeléseket kikerülje, vagy legfeljebb annyiban említse, amennyiben a „mobilitási folyamatok” szempontjából bizonyító erejűek vagy legalábbis szemléletesek. Legtöbbször Vilmos mester két lánya, Teréz és Júlia személyével kapcsolatban olvashatunk erről, akik a család felfogása szerint művészeknek születtek, és komoly tervezői tevékenységet folytattak. Minthogy bátyjuk gyermektelen volt, a család továbbvitelében az általuk meghatározott – és férjükről elnevezett – két ág, a Mattyasovszky Zsolnayak és a Sikorski Zsolnayak játszották a döntő szerepet. Ez a kettéhasadás természetesen számos lehetőséget kínált a szociálintropológusnak, hogy az egyes ágakat összetartó és eltávolító tényezőket, illetőleg az erre utaló jeleket gondosan kimunkálja.

A szerzőnek világosan látható törekvése, hogy az egyes megnyilvánulásokban a különböző társadalomfejlődési törvényszerűségek érvényesülését fedezze fel, de sehol sincs olyan érzésünk, hogy ez preconcepció, ami az igazságon való erőszaktétellel valósul meg. Bár felismer bizonyos dolgokat, szíves-örömet teszti őket a megfelelő „skatulyába”, de alapállása a tények maximális tisztelete, azt is mondhatjuk, a rankei „wie es eigentlich gewesen ist” elv alkalmazása. Minthogy pedig mi művészettörténészek a kellenél ritkábban szoktunk számot vetni azzal, hogy mind az általunk vizsgált alkotók, mind közönségük ehhez hasonló folyamatok részesei, nagyon ránk férnek ezek a fejtegetések. Talán nem túlzás, ha a könyvet nemcsak a kerámia, Pécs, vagy a 19–20. század területén illetékes, de összes kollegámnak szinte kötelező olvasmányként ajánlom.

Végh János

KERTMŰVÉSZET A RÉGI MAGYAR KERTÉSZETI FOLYÓIRATOKBAN 1857–1944. Repertórium. Összeállította: Alföldy Gábor és Zolnai Dóra. Szerkesztette és az előszót írta: Galavics Géza. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1997. 109 oldal, szövegek illusztrációkkal.

RÉGI MAGYAR KERTEK. Szerkesztő: Géczi János és Stirling János. A kötet összeállításában Alföldy Gábor működött közre. Váci ucca tizenhét, 1999/3. (Veszprém) 402 oldal, szövegek illusztrációkkal

ADRIAN von BUTTLAR: AZ ANGOLKERT. Fordította Havas Lujza. GALAVICS GÉZA: MAGYARORSZÁGI ANGOLKERTEK. Balassi kiadó, Budapest, 1999. 303 oldal, 169 fekete-fehér és 39 színes kép + 149, oldal 62 fekete-fehér és 16 színes kép

Az utóbbi néhány évtized nemzetközi művészettörténetének egyik látványosan fejlődő, sőt – nyugodtan mondhatjuk – divatos ága a kertművészet-történet. A történeti kertek témájával, annak különféle, korábban nem vizsgált aspektusaival egyre több könyv és tanulmány foglalkozik. Lexikonok, enciklopédikus munkák látnak napvilágot. Új, kizárólag a kertművészetnek szentelt folyóiratokat indítanak, konferenciákat szerveznek. A jelek újabban arra mutatnak, hogy Magyarországot is meghódítja ez a nemzetközi „divat”. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy egyre erősödik az érdeklődés a kertművészet iránt, amit az utóbbi évek publikációi is bizonyítanak. Közöttük van a most bemutatandó három kötet is.

Két fiatal kutató, Alföldy Gábor és Zolnai Dóra állította össze a régi kertészeti folyóiratok repertóriumát. A kezdetektől (1857) a II. világháború végéig megjelent szakfolyóiratok, szám szerint 19 periodika feldolgozását öleli fel. A folyóiratok alfabetikus rendben, ezen belül a cikkek és hírek címei kronologikus rendben sorakoznak. A folyóiratok előtt rövid összefoglalás szerepel a periodika megjelenési sűrűségéről, szerkesztőjéről, profiljáról, a kötet végén személynévmutató, helynévmutató és tárgymutató teszi lehetővé az eligazodást, az tételek megtalálását. Az ízléses kivitelű kis munka tartalmazza valamennyi folyóirat eredeti fejlécét és néhány jellemző illusztrációját. Minthogy a feldolgozott folyóiratok elsősorban saját korszakuk aktuális kérdéseivel foglalkoztak, leginkább a 19. század második felére és a 20. század első felére vonatkozó információkat tartalmaznak. Ezek lehetnek kertészekre, kerttervezőkre, parkokra vonatkozó cikkek, kertészeti szakközlemények, külföldi fejleményeket tárgyaló tanulmányok. Mellettük csekély kisebbséget képviselnek a történeti témájú írások, de ilyen is akad néhány folyóiratban.

Egy ilyen jellegű munka értékét igazán a tényleges használat során lehet lemérni. Több esetben már haszonnal vettem kézbe a kötetecskét egy-egy kert, park vagy kerttervező kutatásánál; a repertórium nélkül megtalálásuk aránytalanul nagy erőfeszítést igényelt volna. De végeztem ellenpróbát is, vagyis megnéztem, szerepelnek-e egy, általam korábban valamilyen szinten megkutatott parkra vonatkozó bibliográfiai adatok a repertóriumban. A próba tárgya a budapesti Népliget volt. Itt apróbb hiányokra bukkantam. Nem található a repertóriumban *A Kert* című folyóirat rövid híre, amely a Népligetben elhelyezett, a növények nevét feltüntető táblák megrongálásáról szól (1909. október 15., 667. oldal). Egy másik, fényképekkel illusztrált nagyobb cikk (Blazsek Ágost: Képek a Népligetből. *Kertészeti Lapok* XXV. 1910. február, 121–122. oldal) szerepel ugyan a repertórium tétéleket folyamatosan felsoroló részében (1112. tétel), de a tételszám hiányzik a helynévmutatóból, vagyis logikus és szabályos használat útján nem található meg. Általános észrevételem, hogy a repertóriumból hiányzik az évfolyam- és általában a folyóirat-szám feltüntetése. (Ez utóbbi csak akkor szerepel, ha egy évfolyamon belül a lapszámozás nem folyamatos.) Az évszám és az oldalszám segítségével a cikkek ugyan lokalizálhatók, de a teljes és szabatos bibliográfiai leíráshoz a folyóiratot kézbe kell venni. A fenti esetek arra intenek, hogy mint minden ilyen jellegű munka, végső esetben ez a repertórium sem ment fel a forrásanyag kézhezvételétől és személyes tanulmányozásától.

Mind emellett a taglalt kötet hasznossága vitathatatlan, nélkülözhetetlen segedeszköze lesz minden kerttörténésznek, különösen (de nem kizárólag) azoknak, akik a feldolgozott folyóiratok korszakát kutatják. Tekintettel arra, hogy az eddigi kerttörténeti kutatások zöme hagyományosan éppen az 1850 előtti korokra irányult, ez a kötet az eddig kevésbé feltárt évszázad feldolgozását fogja megkönnyíteni és remélhetőleg bátorítani. Ez egybevágna a historizmus korszakának az utóbbi néhány évtizedben látványosan fellendülő kutatásával. Megjegyzendő, hogy hasonló folyóirat-repertórium a magyar építészeti szaklapokról még nem készült, bár égető szükség lenne rá. Természetesen tudom, hogy annak összeállítása a többszörösen nagyobb terjedelem miatt jóval nagyobb feladat lenne. Végeredményben mégis megállapítható, hogy most van egy terület, ahol a kerttörténet kutatása az építészettörténet elé vágott.

Ha a repertóriumot alapozó jellegű előmunkálatnak tekintjük, hasonló rendelkezést tölt be egy másik munka, a Géczy János és Stirling János szerkesztésében megjelent *Régi magyar kertek*. A vastkos, nagy formátumú és sűrűn szedett kötet szövegyűjtemény, amely 40 korábban megjelent írásművet, vagy annak részletét közli. A szövegek Melius Péter 1578-as *Herbárium*-ától Csoma Zsigmond 1997-ben megjelent *Kertészet és polgárosodás* című könyvének kiadásáig terjednek, ami egyaránt sejteti a tematika sokszínűségét és a tág időhatárokat: régi, szorosan vett botanikai és dendrológiai munkák éppúgy megtalálhatók benne, mint történeti útleírás-részletek, egykorú kert-leírások, korábbi századok kertültetési és kerttervezési traktátusai, valamint modern kerttörténeti szakkikkek. Örömmel fedezhetjük fel benne többek közt Lippay János *Posoni kert*-jének részletét, Evlia Cselebi beszámolóját a magyar városok kertjeiről, Szeder Fábrián *Az Angoly kertekről* szóló traktátusát, Ilsemann Keresztély és Rerrich Béla egy-egy tanulmányát a századforduló korából, Stirling János alapvető munkáját a magyar reneszánsz kertekről, vagy Zádor Anna *Az angolkert Magyarországon* című tanulmányát.

A kötetbeli írások ismertetésére e recenzióknak nem kell vállalkoznia. A kötet tartalmáról összességében megállapítható, hogy a szerkesztők gondos válogatást végeztek. Recenzióm elején utaltam rá, hogy Magyarországon még kezdeti stádiumban van a kerttörténet tudománya. A szövegyűjteményt forgatva rá kellett jönnöm, hogy ez viszonylagos: a könyvet böngészve még a kerttörténet iránt aktívan érdeklődő is örömmel ébred újból tudatára a magyar kertészeti irodalom korai kezdeteinek, gazdagságának és változatosságának. Köszönettel tartozunk a szerkesztőknek és a kiadónak e kötet létrehozásáért, a zömében nehezen hozzáférhető publikációk elérhetővé tételéért. A könyv hasznosságát fokozza a végén található függelék, vagyis *Az 1790–1919 közötti magyarországi kertművészet válogatott bibliográfiája*, melyet egyes csoportosításban Alföldy Gábor állított össze. (A bibliográfia nem foglalja közli a régi kerttörténeti folyóiratokkal, utalva az előzőleg ismertetett kötetre.) Ha valamit a kötet negatívumaként felróhatok, az meglehetősen igénytelen, szinte házilagos színvonalú, helyenként pongyola kivitele, ami néha már a tartalmat is érinti. Feltételezem, hogy ez részben a szerkesztők és a kiadó rendelkezésére álló lehetőségek korlátozott mivoltának tudható be.

Hasonló panasz a harmadikként ismertetendő kötetéről aligha mondható el. Adrian von Buttlar immár standard munkája, *Az angolkert* méltó formában, szép nyomdai kivitelben jelent meg. Elismerés illeti a Balassi Kiadót vállalkozásáért, ezen alapmű magyar publikum elé bocsátásáért. Az eredetileg a kölni DuMont Buchver-

lagnál 1989-ben megjelent könyv végre nálunk is mindenkinek a rendelkezésére áll. Most nem feladatomból méltatni a kötetet, amely az angol kertek – a fordító ezt a nálunk meggyökeresedett kifejezést használta a *Landschaftsgarten* magyarítására – keletkezésének és elterjedésének történetét, filozófiai hátterét vizsgálja meg Európa országaiban. Mindössze annak megállapítására szorítkozom, hogy a munka arányos és kiforrott összefoglalás, amely tankönyvszerű tömörséggel és áttekinthetőséggel tárgyalja választott témáját. A magyarra történő átültetés általában jól sikerült és következetes. Ez nem kis teljesítmény olyan tárgykörből, amelyben nyelvünkben még nincs véglegesen kialakult terminológia és fogalomrendszer. A fordításban talált kevés kifogásolnivalóm sem a szorosán vett kertészeti szóhasználatlaltal függ össze; ilyen az értelemzavaró „kerttraktus” a „kerttraktátus” helyett (25. oldal), vagy „forradalmár építészek” a magyar nyelvben elfogadott „forradalmi építészek” helyett (111. oldal). Stourhead megalkotójának neve pedig nem Henry Hoard, hanem Henry Hoare (50. oldal).

Buttlar munkájával egybe kötve találhatjuk Galavics Géza tanulmányát a magyarországi angol kertekről. A német szerző a magyarországi angol kerteknek csak egyetlen passzust szentelt; nyilván eredendően ez készítette Galavics Gézát munkája megírására. A magyar szerző tanulmánya azonban jóval több, mint egyszerű és léptékarányos kiegészítés, ami a külföldi összefoglaló munkák magyar kiadásánál szokásos. Terjedelme, részletezettsége, apparátusa túllép annak keretein. A kötetben külön szabályos címlapja, sőt saját lapszámozása van. A kiadás adott körülményei magyarázhatják a két munka egybekötött megjelentetését.

Galavics Géza 15 parkot tárgyal részletesebben. Ezek révén mutatja be a magyarországi barokk kertművészet végét, a szentimentális tájképi kertek, majd a klasszikus tájképi kertek kifejlődését, néhány nagy kerttervező-egyéniesség – Bernhard Petri, Charles de Moreau, Heinrich Nebbien – működését, illetve a tárgyal parkok köré csoportosítva teszi meg általános eszmeifuttatását és észrevételeit. Ezen parkok lényegében azonosak a Zádor Anna angol kertekről írt tanulmányaiban is hangsúlyosan szerepeltetett parkokkal. Zádor Anna e témából írt utolsó tanulmánya 1990-ben, vagyis éppen tíz évvel korábban jelent meg. Viszont éppen Zádor Anna úttörő jellegű és alapvető cikkei és a jelen munka összevetése mutatja meg markánsan, hogy viszonylagos lemaradása ellenére milyen nagy utat tett meg a magyar kerttörténet-kutatás akár az elmúlt egy-két évtizedben. Kertek alkotói váltak ismertté, kerttervezők és megbízóik személye rajzolódik ki plasztikusabban, korábban ismeretlen tervek és ábrázolások kerültek elő, és általában a kertek és parkok létrejöttének történeti, ideológiai és kulturális háttere határozottabban bontakozik ki. Galavics Géza érdeme, hogy a sok új eredményt értő módon összefogja, együttesében értelmezi, és számos ponton saját kutatási eredménnyel egészíti ki. Dicséretes és követendő módon nemcsak a Magyarországban megjelent tanulmányokat használja fel, hanem – a történelmi országról lévén szó – számos osztrák, sőt magyar kutatók által kevésbé használt szlovák publikációt is.

Igen nagy erőssége a tanulmánynak a komplex szemlélet, a részletadatok összekapcsolása kultúrtörténeti szempontokkal és az általános európai fejleményekkel, általában a szellemi tartalom megragadása a kerttörténeti alkotás mögött. Ez nem jelenti azt, hogy Galavics Géza nincs tisztában a kertek valóságos, fizikai mivoltával. Találó leírásai és a könyvben közölt fényképei jelzik terepmunkájának hatékonyságát. A szerző speciális érdeklődéséről és korábbi kutatásainak

fő irányáról tanúskodnak a kitűnő műtárgyelemzések, legyen az egy kertet ábrázoló festmény vagy kertben álló szobor. Ez utóbbiak között van *trouvaille* is: az alsókorompai Bruszvik-kastély kertjében található, Ferenczy István műveként azonosított Madonna-szobor, melyet Galavics Géza szlovák kutatás nyomán emel be a magyar szakirodalomba. A közölt kerti építmények közül kiemelkedik az egykor a vedródi parkban álló (és a közelmúlt évtizedekben széthányt) „vár”, amely egy 15. századi velencei palota árkádsorát foglalta magába. Egy másik fontos kerti épülettel, a tatai műrommal kapcsolatban a szerző megkérdőjelezi Charles de Moreau régóta hagyományozódó szerzőségét, és pedig joggal: Moreau a jelek szerint valójában az 1800-as évek elején érkezik Magyarországra, illetve Bécsbe, a műromot pedig már 1796-ban említik. Moreau-val a szerző a kismartoni kert kapcsán foglalkozik részletesebben, melynek fejlődését, társadalmi és művészeti hátterét nagy erudícióval tárgyalja; érződik, hogy hosszú ideje, behatóan foglalkozik ezzel a parkkal. Igen szemléletes, ahogy Galavics Géza egymás mellé teszi Grohmann – Kazinczytól tudjuk, magyar kortársak által ismert és kedvelt – *Ideenmagazin*-jából a páros piramis és a kertkapu képét, és az ezek alapján a hotkóci kertben megvalósult párdarabjukat, bizonyítva, kézzelfoghatóan illusztrálva a mintakönyv használatát.

Jelentős erényei mellett a tárgyalt munka kérdéseket is vet fel. Az alfejezetek témájaként kiválasztott és monografikusan tárgyalt parkok mellett jó néhány hasonlóan jelentős angolkertről van még tudomásunk: Dég, Nagycenk, Keszthely, Betlér, Fót, Sárospatak, Gernyeszeg, hogy csak néhányat soroljak fel azok közül, melyekről már inkább többet, mint kevesebbet tudunk. És akkor hol vannak még az ismeretlenség homályában rejtőző további angolkertek, melyek közül számosra Galavics Géza is tesz utalást? Vagyis kérdés: címe és a tárgyalás jellege alapján áttekintésnek vélhető munka milyen mértékben az? Az általános megállapítások milyen széles alapokon nyugszanak? Szerencsés lett volna, ha a szerző előszóban ismertette volna a kutatás állását és munkájának célkitűzéseit. A témával foglalkozók jól tudják, milyen messze vagyunk még a tényleges és hiteles összkép megrajzolásának a lehetőségétől. Beláthatatlan mennyiségű aprómunka, sőt nem kevés alapvetés is áll még előttünk, és alighanem egy későbbi időszak lehetősége és feladata lesz a – ha van ilyen – végső szó kimondása. Mindez természetesen nem kérdőjelezi meg Galavics Géza tanulmányának érdemeit, valóságos eredményeit.

Néhány kisebb, részben technikai megjegyzés. Szeder Fábián traktátusát *Az Angoly kertekről*, amely 1825-ben jelent meg, és a korszak jelentős és egyetlen ilyen természetű, nyugat-európai írásokhoz hasonlítható magyarországi szakmunkája (közölve a korábban ismertetett szöveggyűjteményben is) Galavics tanulmányában meg sincs említve. A tartalomjegyzék nem szerepelteti „A kötet fényképeit készítették” és „Az illusztráció lelőhelyei” című részeket. Az irodalomjegyzékből kimaradt Hornyák Mária 1992-ben megjelent, részletes és példamutató tanulmánya a martonvásári parkról, melyre pedig a parkot tárgyaló fejezetét Galavics Géza is alapozta. És természetesen nem hetven (107. oldal), hanem nyolcvan év telt el a történeti Magyarország felbomlása óta.

Fontossága miatt külön szót érdemel a munka utolsó egysége, a „Szakkifejezések magyarázata”, melyet Alföldy Gábor állított össze. A kerttörténet Magyarországon viszonylag új és fejletlen szakterület lévén egy ilyen szószedetre nagy szükség van, mind a fogalmak, mind a nyelvi formák tisztázása érdekében. A magyar kerttörténészek gyakran francia, angol és német szakkifejezéssel operálnak,

jó esetben zárójelben melléjük írva valamilyen magyar megfelelőt. Most kísérlet – rögtön hozzá kell tennem, hogy általában sikeres kísérlet – történt a szakkifejezések egységesítésére, ugyanakkor a kerttörténet alapfogalmainak definiálására. A szójegyzék összeállítója a szakkifejezésekre részben magyar szót vagy kifejezést szerepeltet, másokra az eredeti (nem magyar) szó átvételét javasolja, eredeti helyesírással vagy fonetikus átírással. Zömökkel egyetértek. Az alábbiakban néhány kisebb kifogásomat és észrevételemet ismertetem: *Anglo-chinois kert*. Francia és magyar szavak hibridje. Vagy meg lehetne őrizni az eredeti „jardin anglo-chinois” kifejezést, vagy az egészet magyarítsuk: „angol-kínai kert”. *Átmeneti kert*. Talán jobb lenne az „átmeneti stílusú kert”, ami egyébként is közelebb áll a zárójelben idézett angol „transitional style”-hoz. Az „átmeneti” akár tényleges, fizikai mivoltában is (félre)érthető lenne. *Berceau*. „Lugas” helyett szerencsésebbnek tartanám a „boltozatos lugas”-t. A „berceau” első jelentése a franciában egyébként bölcső, és a lugasra van külön szavuk: „charmille”. *Beszélő építéset*. Valójában elsősorban nem az épület díszítése, hanem formája vagy alaprajza utal a rendeltetésére. *Blickfang*. A német „Blickfang” szó magyar helyesírással, két k-val, más jelentésre már „foglalt”. Szerepel a címszó alatt a vonatkozó angol szó („eye-catcher”) is. Itt még hiányzik a „blikkfangos” magyar megfelelő. *Boszkett, boszké*. Egyet tudok érteni a magyar fonetikus átírással. Minthogy azonban a francia kiejtést a „boszké” változat tükrözi, azt jobbnak tartom. A „boszkett” már a németen keresztüli, másodkezi átírás lenne. *Parter*. Ezt külön kiemelem, mint a francia „parterre” szerencsés és fájdalommentes magyarítását.

Valószínűleg még fog változni, csiszolódni a magyar szakszókincs, mire megszilárdul. Addig azonban még sokat kell foglalkozni kerttörténeti témákkal, sokszor kell leírunk és kimondanunk a szakszavakat. Az ismertetett munkák kellő támpontot és ihletet adnak a továbbhaladáshoz.

Sisa József

ROGER JÖNSSON: FRED FORBAT OCH FUNKTIONALISMEN. Del 1.: Tyskland 1918–1931. Institutionen för Arkitektur LTH (Lund) Vären 2001. 180 p. (Forbát Alfréd és a funkcionális építészet. I. rész: Németország 1918–1931.)

A magyar funkcionális építészet úttörőjének, Forbát Alfrédnek várostervező, lakótelep-építői munkássága a II. világháború után Svédországban teljesedett ki, amely a zsidóüldözés miatt Magyarországról emigráló építésznek munkalehetőséget és otthont adott. Itt talált a legnagyobb elismerésre, s most a munkásságáról sokáig nélkülözött alapos feldolgozás, érthető elemzés is egy svéd építészhallgató, Roger Jönsson diplomamunkájaként született. Svéd nyelvű munkáját csupán a hozzácsatolt angol nyelvű összefoglalásból és képanyaga alapján megközelítve, úgy vélem, e tanulmány elkészült első része biztató ígéret a sokáig nélkülözött róla szóló nagy monográfia megvalósulására. A fiatal szerző témaválasztásának egyik indoka éppen az a körülmény volt, hogy Forbát neve ugyan ismert a szakirodalomban, de igazán még nem tanulmányozták. Ennek fő okát a szerző éppen karrierjének kozmopolita jellegében látja: munkássága nagy földrajzi távolságra terjedt ki, és különféle országok levél-